

Kirja-arvio

MAAILMAN KIELTEN DISTINKTIIVISET ÄÄNTEET

*Peter Ladefoged ja Ian Maddieson:
The Sounds of the World's Languages.
Oxford/Malden, Mass.: Blackwell Publishers
1996 (reprinted 1997). 425 s.*

Jos etsii kirjaa, josta saisi parhaiten tietoja maailman kielten äänneistä, niin se on tämä: jo käsi-kirjaa muistuttava Ladefogedin ja Maddiesonin teos (alempana L&M). Kirjan edeltäjänä voidaan tavallaan pitää Maddiesonin vuonna 1984 julkaisemaa kirjaa *Sound Patterns of Languages*. Erona on, että vanhempi kirja on selvemmin fonologinen, uusi kirja foneettisempi. Kumpikin pyrkii kuitenkin luomaan kuvaa maailman kielten äänneellistä mahdollisuuksista. Vanhemman kirjan perustana on Stanfordin yliopiston fonologia-arkisto UPSID, josta mukaan on otettu valikoiden 317, siis noin 5 % maailman kielistä, jos maailman kieliä on 5000–6000 (Karlsson, *Yleinen kielitiede* 1998: 25). Uuden kirjan kieliluettelossa on vain 306 kieltä, mutta kirjoittajat ovat silti vakuuttaneita, että nykyään on riittävästi tietoa maailman kaikkien kielten äänne mahdollisuuksien kuvaamiseksi (s. 2), ja mahtava kirjallisuus onkin kirjan taustalla. Tämä tieto on saavutettu 1900-luvun jälkipuoliskolla (mp.). Saamme tietoja esimerkiksi kielistä ao, hmar, iaai, ik, jeh, lak, lua ja sui (nimet pienellä alkukirjaimella mutta muuten englanninkielisessä asussaan; näistä vain ao, ik, lak ja sui mainitaan Jaakko Anhavan teoksessa *Maailman kielet ja kielikunnat*, 1998). Toisaalta kirjoittajat tunnustavat, että ainoankaan kielen foneettista rakennetta ei tunneta täydellisesti. Tähän vaikuttaa osaltaan se, että kielet muuttuvat jatkuvasti (s. 3). Ongelmia syntyy myös siitä, että samalla merkillä merkittävä äänne voidaan ääntää samasakin kielessä maantieteellisesti, sosiaalisesti ja yksilökohtaisesti vaihtelevalla tavalla (s. 171).

Kirjaa voidaan pitää osin emeritusprofessori Peter Ladefogedin kenttätöiden koosteena, joka on muodostunut vaivalloisilla retkillä muun muassa Aasian, Afrikan ja Etelä-Amerikan alkuasukaskansojen keskuudessa. Repussa hän on kantanut kokeellisen fonetiikan kenttävälineitä. Maddieson

puolestaan on tutkinut muun muassa intiaani-kieliä ja Australian aboriginaalikieliä. Ladefoged kertoi eräässä symposiossa vuonna 1996 esimerkin kenttätöiden vaikeuksista. Tutkiessaan erään etelä-amerikkalaisen intiaaniheimon äänneitä hän oli onnistunut saamaan aidon koehenkilön haastatteltavaksi. Tämä antoi sanaan esimerkkejä, mutta tutkijan pyytessä kerran häntä toistamaan koesanan, tämä häipyi kiireesti viidakkoon. Toistaminen oli ilmeisesti hänelle käsittämätöntä tai kyseessä oli jokin muu syy.

Hyödylliset testikysymykset saavat kirjan elämään ehkä paremmin kuin pelkkä sisällön kuvaus. Alempana teen kolme kysymystä. Kysyn ensin: mikä on kirjan perusrajaus? Vastaus selviää kirjan alussa (s. 2): kohteena ovat segmentaaliset äänneet, joiden tiedetään erottavan leksikaalisia yksiköitä ainakin jossakin kielessä. Distinktiivisyyttä pyritään osoittamaan perinteisesti minimiparien (kuten suomessa *järki – jälki*, siis *lja r* distinktiivisiä äänneitä). Rajauksesta seuraa, että kaikki mahdolliset leksikaaliset (joissakin tapauksissa morfologiset) erotuskeinot eivät ole kirjan kohteina, jolloin pois ovat jääneet kvantiteetti (suomen *tuli – tuuli*), tooni (kiinan *ma* eri tooneilla) ja sanapaino (venäjän *zámok* 'linna' – *zamók* 'lukko') sekä fonotaksi (suomen *kasa – kansa*). Tiettyjen kielten ominaislaadun osoittamiseksi nämä kuitenkin ovat tietenkin merkittäviä. Kvantiteetti tosin saa osakseen suppean huomion otsikon "Pituus" alla (s. 320). Termejä *length*, *quantity*, *tone* tai (*word*)*stress* ei kuitenkaan ole hakemistossakaan. Termi "geminaatta" (esimerkkeinä italian sanat *karo* ja *karro*) sen sijaan esiintyy (esim. s. 92, 221, 322). Äännetilastollista tarkastelua ei esitetä. Pääpainon ulkopuolisten tavujen vokaalit eivät saa osakseen huomiota.

Toinen laaja kysymykseni on: millä keinoilla maailman kielten fonologisesti relevantit äänneet sitten eroavat toisistaan? Kansainvälisen foneettisen aakkoston, IPAn symbolien taulukko, jonka ensimmäinen versio syntyi vuonna 1888, erottelee äänneiden ominaisuuksia artikulaatiopaikan ja -tavan mukaan sekä soinnillinen/soinniton-erottelun perusteella. Tarkkeilla kuvataan lisäominaisuuksia. Distinktiivien piirteiden teoria, joka syntyi Prahan fonologian toiminnan tuloksena ja manifestoitui Jakobsonin, Fantin ja Hallen teoriassa vuonna 1951 ja sai paljon seuraajia, mm. Chomskyn ja Hallen teoriassa vuonna 1968 nimellä "fo-

neettiset piirteet” ja myöhemmin Ladefogedin teoriassa vuonna 1975 nimellä ”peruspiirteet”, *prime features*. Ensimmäinen piirreversio pyrki kuvaamaan maailman kaikki kielet 12 piirreopposition avulla. Vähitellen kävi ilmi, kuinka väkinäisiä ratkaisuja joudutaan niitä soveltamalla tekemään. Miten olisi meneteltävä, jos kielessä on useita distinktiivisiä sibilantteja (esimerkiksi shonassa ”tavallinen” ja vihellyssibilantti)? Saman kielen äännejärjestelmästä saatettiin esittää useita erilaisia piirrekuvauksia.

Mikä on L&M:n ratkaisu? Yleisvaikutelma on, että foneettinen realismi on saanut yliotteen. Tätä käsitystä tukee myös se, että kirja on täynnä erilaisilla kokeellisilla menetelmillä saatuja tuloksia. Kirjan esimerkkisanat on esitetty foneettisin merkein. Fonologisia vinoviivoja tai foneettisia hakusulkeita ei käytetä lainkaan. Artikulaatiopaikka (17 kpl) ja artikulaatiotavat hallitsevat. Sointi ja soinnittomuus ovat tietenkin mukana. Mutta lisäksi huomio on kiinnitetty kielen artikulaatioihin, kielen ja passiivisten artikulaatiopaikkojen yhteistoimintaan, artikulaatioliikkeiden nopeuteen, äänenlaatuun ja yleisesti kielikohtaisesti tarkkaan kuvaukseen. Fonologiset narina-, modaali- ja henkäyssointiääniset vokaalit (jalapa mazatec) ovat saaneet oman paikkansa (s. 317), ja siten äänenlaatu (*voice quality*) on saanut sijan fonologiassa (tosin tapauksia tunnettiin ainakin jo 1970-luvun alussa). Perinteinen kuvaus liittyy tuoreeseen uuteen käsittelytapaan. Kirjan yksinkertainen loppupäätelmä on, että se tekee selkoa maailman kielten tärkeimmistä foneettisista kategorioista (s. 369). Näitä kuvaava kaavio esittää. Tekijät korostavat, että äänteet ja äänneryhvät ovat toisiinsa pikemminkin graduuaalisesti limittyviä kuin selvästi erottuvia kategorioita. Näin ne eivät ole piirrevektorin leikkauspisteiden puhtaita prototyyppisiä vaan voivat poiketa niistä graduuaalisesti.

Kolmas kysymys on: onko fonetiikan taksonomia kokenut muutoksia? Usein saa vaikutelman jopa lingvistien teksteistä, että foneettiset luokittelukriteerit ovat vakiintuneet paikoilleen jo viime

vuosisadan alussa tai jopa sitä ennen. Vastaus on selvä: uusia äänneryhmittelyjä, äänneimityksiä ja äännesymboleja on muodostettu. Silti jäljelle on jäänyt ongelmallisia tapauksia. Uusia äänneryhmiä (artikulaatiotapoja) ovat napaus- ja hinpaisuäänteet (engl. *taps, flaps*). Uusia äänneimityksiä ovat esimerkiksi lingvolabiaaliset (austrialialaisissa kielissä) ja epiglottaaliset (arabiassa) äänteet. Sinänsä ennestään tunnettu avulsiivien (engl. *clicks*) ryhmä on saanut uudemman tutkimuksen vuoksi paljon tilaa (s. 246–280). Anhava (edellä mainitussa teoksessa s. 134) pitää niiden vanhaa suomennosta ”maiskausääne” harhaanjohtavana ja ehdottaa tilalle termiä ”naksausääne”. Totuus on kuitenkin, että ryhmässä toiset ovat luonteltaan naksauksia, toiset maiskauksia.

Saksassa Kielissä 1989 pidetyn konferenssin seurauksena IPA:n äännetaulukot muuttuivat, mutta ne eivät vielä ole riittävän täydellisiä kuvaamaan edes kaikkia niitä äänteitä, joita L&M esittelevät. Puolivokaalien ryhmää ei löydy artikulaatiotapojen ryhmittelystä, vaan esimerkiksi [j, w, h] löytyvät vokaaleja koskevan luvun viimeisestä aluvusta ”Vokaalien kaltaiset konsonantit” (s. 322). Ryhmän muut mahdolliset nimitykset *semi-vowels, glides ja approximants* mainitaan. Äänteistä *h* on sikäli kiintoisa, että sen sijoittumisella teorioihin niitä voidaan testata. Sweet on sijoittanut sen kirjassaan *Handbook of Phonetics* (Oxford 1877) ensin konsonantteihin, mutta onkin sitten kuvannut sen ominaisuuksia aivan erityisessä alukeäänteiden ryhmässä osoittaen näin olevansa antiikin perinteen vallassa. Taksonomian ongelmia kuvaa myös englannin *r*-äänteen sijoitus. Tavun alussahan se on suomesta täysin poiketen äänne, joka merkitään IPA:n mukaan nurinkäännettyllä *r*-merkillä, siis puolivokaalin (eli ap-proksimantin) merkillä. L&M on sijoittanut sen kuitenkin *r*-väristen äänteiden erityisryhmään (”Rhotics”, s. 215–245).

L&M on kirja, jonka soisi olevan jokaisen kielitieteestä ja fonetiikasta kiinnostuneen kirjajuhllyssä.

Antti Iivonen

antti.iivonen@helsinki.fi